

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 16. SZÁM.

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF ULRIK BÁRÓ
EMLÉKEZETE.

ÍRTA

FÖRSTER AURÉL

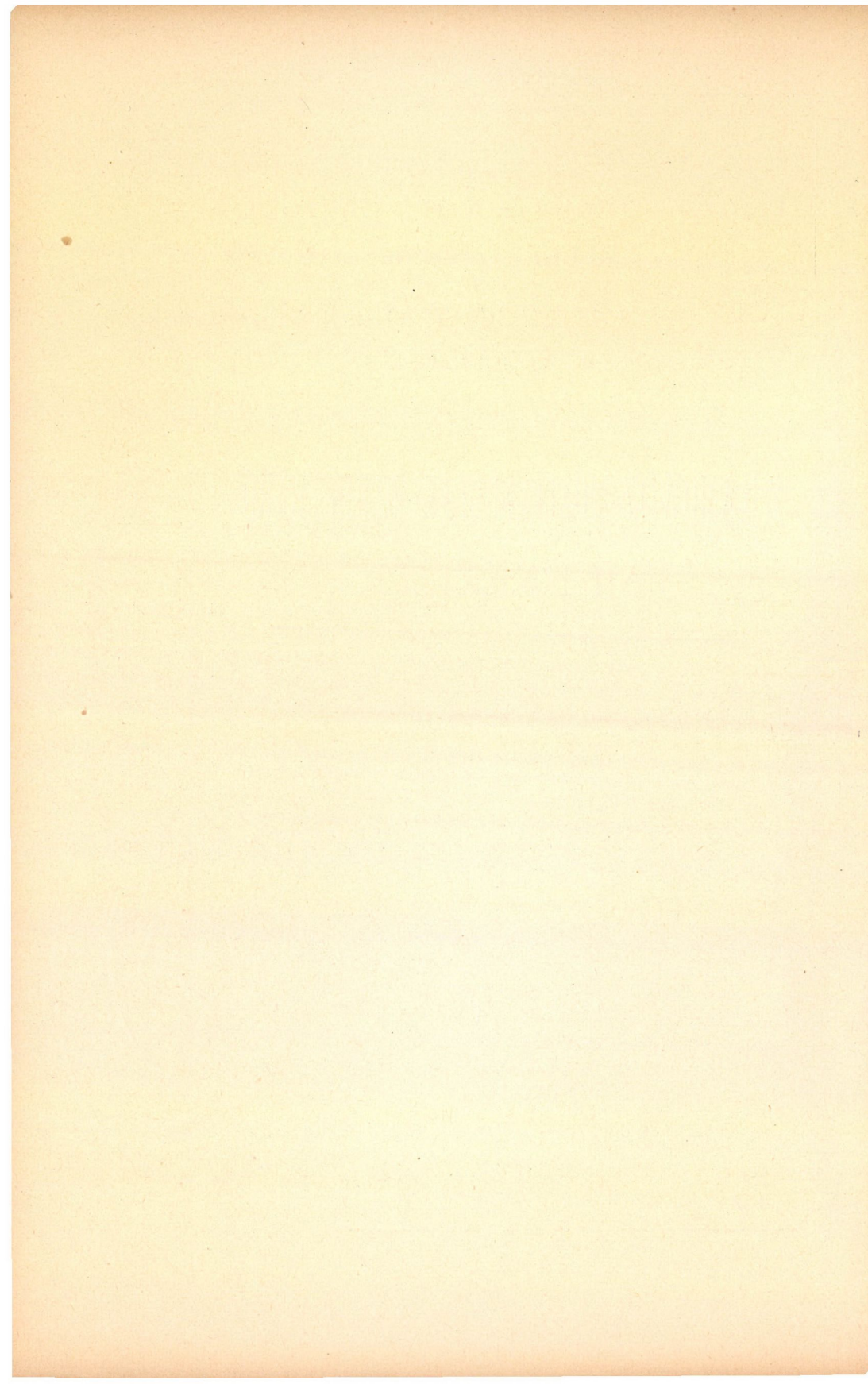
L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1933. ÉVI JANUÁR HÓ 23-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1933.

Wilamowitz-Moellendorff Ulrik báró emlékezete.

Irta: Förster Aurél 1. tag.

62 év előtt a St. Denis melletti magaslatokról egy fiatal porosz gránátos katona tekintett le a napfényben úszó Párisra, amely ellen — úgy hitte — másnap rohamra kell indulnia. A szuronyroham elmaradt, helyette hosszadalmas, fárasztó ostromzár következett, amely végre meghozta gyümölcsét. S mikor aztán a győzelmes, de holtfáradt sereg még egyszer feszes díszmenetben elvonult uralkodója előtt s ő még egyszer királyának, most már császáranak jóságos szemébe nézhetett, a mi fiatal katonánk is egy páratlan diadaléret lendületével térhetett vissza hivatásához, a régóta nélkülözött klasszikusokhoz.

Nem külső tényezők vagy családi hagyományok nyomása alatt lépett Ulrich Wichard von Wilamowitz-Moellendorff a tudományos pályára a classica philologia művelői közé. Családja, melynek mindenkori feje a »Freiherr« címet viselte, a poseni porosz nemesi tradícióknak megfelelően legszívesebben a katonai pályán látta volna, és atyja sehogyszem tudta megérteni és megbocsátani, hogy nem akart lovastiszt lenni, mikor pedig combjával jobban fogta a lovat, mint a lovasságnál szolgáló testvérei. Az öreg Moellendorff tábornagnak, a Wilamowitz-családot örökbe fogadó dédapának, a hétéves háború hősének és a leutheni csata győztes hadvezérének talán még a síri nyugalma is veszélyeztette a dédunoka szeszélye, aki olyan pályára lépett, melynek mibenlétét és kilátásait övéinek meg sem tudta magyarázni. Hogy a családjával való ellentét nem vezetett súlyosabb meghasonlásra, mint pl. pályatársa, a

nemrég elhunyt bécsi professzor H. von Armin esetében, akit családja hasonló ballépés miatt annak rendje és módja szerint kitagadott, abban bizonyára része van az édesanya megértő szeretetének is, kinek fiúi kegyelettel megrajzolt képét »Emlékezései« őrizték meg számunkra.

Spártai egyszerűségben nevelkedett főleg édesanyjának felügyelete alatt a családi kúrián az orosz-lengyel határ közelében fekvő poseni Markowitz-ban, míg végre 13 éves korában a híres pfortai gimnáziumba kerül. A hajdani cisztercita kolostor falai között évszázados, a reformáció korában is tovább élő hagyományok légkörébe jut, amelyeknek hivatott őreiként ott találjuk Carl Petert, a rektort, akinek házában nyert otthont a fiatal Wilamowitz, Kobersteint, a germanistát és romanistát, Steinhartot, a hellenistát és ismert platonikust, Buchbindert, a matematikust és Corssent, a nyelvészt és historikust. Ennek az iskolának ajánlja később egyik legjelesebb művét, Euripides Heraklesét, majd 33 évvel az intézetből való távozása után, előbb említett öt tanárának »Beszédei és előadásai« gyűjteményét. Ők voltak az ő szemében az ébredő psyche első szárnycsapásainak irányítói, a platoni Eros isteni erejének hordozói, akik a nevelői munkát Istentől kapott hivatásnak tekintették. Szilárd meggyőződése volt, amit írásban és szóban egyaránt hirdetett, hogy minden emberi munkateljesítmény, a tudomány terén elért eredmények is, nem a tehetségnek, hanem a jellemnek termékei. Joggal mondhatta tehát első tanáraitól: »Többet köszönök nekik még tudományom tekintetében is, mint valamennyi egyetemi tanáromnak együttvéve«.

Bár az iskola tantervében a klasszikus nyelvek álltak első helyen, a tanárok készsége módot adott neki arra, hogy a rendes tárgyként tanított francián kívül olaszul és angolul is tanulhasson. Mikor a középiskolát elhagyni készül, csak annyit tud jövődő pályájáról, hogy minél több nyelvvél és irodalommal kíván foglalkozni, de hogy filológiája hol fog végleg megtelepedni, arról még nem határozott. Mikor egyetemi tanulmányait Bonnban megkezdi, érdeklődése megsziklik a német és a görög között, hallgatja Diez spanyol,

Gildemeister szanszkrit nyelvű előadásait, Springernek a XVIII. század művelődéstörténetéről szóló kollégiumát, de csakhamar győz a kiváló tudósok egész sorával ékeskedő classica philologia. O. Jahn, J. Bernays, H. Usener voltak az ordináriusok, akikhez a magántanárok közül az archaeologus R. Kekulé és a nyelvész Joh. Schmidt csatlakoztak. Valamennyi közül *O. Jahn*-nak volt rá legnagyobb, egész tudományos egyéniségére döntő fontosságú hatása. Ez a nagy tudású és sokoldalú műveltségű, de szerencsétlen, sorscsapásoktól és betegségtől sujtott ember, akinek a zenetörténetírás egy maradandó értékű, alapos és részletes Mozart-életrajzot köszön, különösen mint egyetemi tanár és előadó szerzett magának elévülhetetlen érdemeket. Az ő tanítványának vallotta magát a nála alig négy évvel fiatalabb Th. Mommsen is, akit ő hódított el a jogtudománytól s nevelt filológussá és historikussá. Jahntól, az ő példájából tanulhatta meg Wilamowitz is, hogy az irodalmi és művészeti emlékek ugyanannak a szellemnek megnyilatkozásai s csak együttes szemlélésük vezethet el bennünket a tünemények mögött rejlő lélekhez. Kevésbé termékenyítő hatással voltak reá a 80-as és 90-es évek leendő princeps philologorumának, H. Usenernek előadásai. Gazdag tudása, éles kritikája imponáltak ugyan neki, de fiatalos túlzásai, szertelensége, főként pedig mitológiai álláspontja elidegenítették tőle.

A bonni négy félév után következő két berlini szemeszter hatásaiban koránt sem volt amazokhoz fogható. Csak egy férfiú akad tanárai között, akit kegyelete Jahn mellé helyez: *Moritz Haupt*. Berlinben teszi le a doktorátust summa cum laude eredménnyel, de disszertációjának csak egy részét tudja kinyomatni, a korrektúrába beleszólnak az ágyúk, s ő ünnepies promóció nélkül siet a harctérre.

Egy évig tart a háború okozta távollét. Visszatérve szemlátomást nehezére esik az elejtett fonalat megtalálni. »Emlékezései«-ben intermezzónak nevezi ezt az időt, amelynek egyetlen fontosabb eseménye az a kirohanás, amelyre őt Fr. Nietzsche-nek, akkor a classica philologia baseli tanárának könyve, »Die Geburt der Tragödie« ingerelte.

Nem vette észre, hogy Nietzschének nem a görög tragédia fontos, hanem a wagneri zenedrámának a görögökkel való megsejtetése. A történelmi tényeken elkövetett erőszak — olyan korban, mely a szellemtörténet jelszavát még nem ismerte — joggal válthatott ki belőle megütközést. A Nietzsche-hívők fölháborodásának a classicus philologus Erwin Rohde adott kifejezést, aki még egy évtized mulva sem tud Wilamowitzról sértegetések nélkül bírálatot írni; ami azonban nem gátolta meg Wilamowitzot abban, hogy Rohde érdemeiről mindig csak a legnagyobb elismerés hangján szóljon.

A következő évre esik olaszországi útja azokkal a hatalmas impressziókkal, melyeket az olasz föld első meglátása minden fogékony lélekben előidéz. A város- és tájképeknek, a népléleknek, a művészet és történelem emlékeinek szemlélete jobban leköti és tudományos egyéniségének kialakulásához is gazdagabb táplálékot szolgáltat, mint a nagy könyvtárakban végzett, főleg Euripidesre vonatkozó kézirati tanulmányok. Bejárta Felső-Itáliát Milanótól Velenecéig, majd hosszabb, lelki élményekben gazdag firenzei tartózkodás után Pistoia, Lucca, Pisa, Arezzo, Cortona, Assisi, Siena érintésével Rómába megy, ahol a német archaeologiai intézetben száll meg. A 60 év előtti Rómának, az újszülött olasz királyság fővárosának tudományos és társadalmi viszonyairól, magának az intézetnek, vezetőinek s a benne lakó »ragazzi«-nak életéről lebilincselő képet fest »Emlékezései« néhány fényes lapja.

1873 tavaszán lép először görög földre Athénben. Az akkori Athén hiányosan feltárt, romhalmaz képét mutató emlékei, a kopár magaslatok, megfelelő társaság hiánya inkább csalódást keltenek benne. Annál jobban ragadják meg lelkét egy peloponnesosi út benyomásai, melyet a fiatal meiningeni herceg kíséretéhez csatlakozva lóháton tesz meg s amelyet Beócián át Delphiig folytat; majd hajóra szállva Korfu szigetén vesz búcsút a görög földtől s Homeros ibolyakék és bíborszínű tengerétől.

Itáliába visszatérve Mommsen oldalán találjuk Nápolyban és Délitáliában, akinek a latin feliratok gyűjtésében

segédkezik, majd újra Rómában Carl Robert, R. Kaibel és Fr. Leo társaságában, akikkel egész életre szóló barátságot kötött. Néhány, számára még ismeretlen város és könyvtár fölkeresése után édesanyjának betegsége 1874 nyarán haza szólítja. Még jókor érkezik, hogy életben találja, de gyermekeinek gondos ápolása sem tudja megmenteni az életnek.

Otthon, Markowitzban, készül el első könyve, habilitációs értekezése, mellyel a berlini egyetem *venia legendi-jét* megszerzi, az *Analecta Euripidea*, melyben szövegkritikai és irodalomtörténeti Euripides-kutatásait s egy drámának, a Hiketides-nek, szövegrecenzióját adja. Az egyetemen csakhamar megtalálja a kapcsolatot a hallgatósággal, gyakorlatokat tart velük lakásán is, a berlini tudományos körökkel pedig szoros érintkezésbe jut főleg Mommsen közvetítésével, kinek házában gyakori vendég. Ő tőle kapott megbízás alapján vállalja egykori tanára, M. Haupt kisebb dolgozatainak összegyűjtését és kiadását is. Nem csodálhatjuk, hogy ilyen szerencsésen kialakuló munkakörből nem szívesen távozott, s nem fogadta el a boroszlói egyetem meghívását rendkívüli tanszékre. De midőn 27. születése napján szülőföldén kapja a hírt, hogy a greifswaldi egyetem rendes tanárnak hívta meg, többé nem habozott s átköltözik a keleti tenger mellé.

Greifswaldban eleinte nehezen tud gyökeret verni. Az éghajlat zord volt, a berlini emlékek kísértettek. De szűkebb kollégáival Susemihlhal és Kiesslinggel jól megfért; az utóbbival együtt indította meg a *Philologische Untersuchungen* sorozatát s Kiessling *Horatiusa* sem készült volna el nélküle s nem lett volna belőle a még ma is (Heinze átdolgozásában) legkitűnőbb német kommentáros kiadás. A hallgatósággal az első pillanattól fogva megértették egymást, s mikor 1878-ban feleségül veszi Mommsen legidősebb leányát, Greifswald rideg légköre is megenyhül.

A greifswaldi évek irodalmi termése jelentékeny. A *Hermes*-ben évről-évre jelennek meg értekezései, amelyek közül nem egy teljesen új fényt vet a tárgyalt kérdésre, mint pl. a »Die Thukydideslegende« (*Hermes* XII.) az

életrajzi kutatás módszerére. »Bizonyára már sok vastag könyvet írtak Thukydides életéről, amelyeket nem olvastam és nincs is szándékom elolvasni...« így kezdi a cikket s ez az elbizakodottan hangzó kijelentése teljesen jogosult, mert értekezése egészen új utat mutat e téren a kutatásnak. Addig divatban volt a hagyományozott adatok közt kisebb-nagyobb valószínűségük szerint válogatni: Wilamowitz fölveti a kérdést, hogyan keletkezett ez a biográfiai hagyomány és megállapítja, hogy Thukydidesről már az ó-kori filológia, az alexandriai tudomány sem tudott sokkal többet annál, amit ő maga mond el magáról művében, a többi ránk maradt adat mind ennek alapján keletkezett kombináció, »legenda«. E korból való értekezéseinek egész sora a görög drámára vonatkozik, Euripidesre, Sophoklesre, Menandrosra, és szóljon bár egyes helyek szövegalakjáról, metrikai vagy irodalomtörténeti kérdésekről, vagy felírtos emlékekről, tekintete mindig a nagy összefüggéseket látja és keresi. Könyvei közül erre az időszakra esnek: *Aus Kydathen*, amelyben a »Von des attischen Reiches Herrlichkeit« c. szinte dithyrambikus lendületű beszédén kívül Athén város történetére vonatkozó kutatások foglaltatnak; az *Antigonos von Karystos* a görög filozófiatörténet forrásaivá vonatkozó nagyjelentőségű munkája; végül *Kallimachos* himnuszainak és epigrammáinak kiadása.

Greifswaldban csak azok a tanárok szoktak megöregedni, akiket ott felejtnek. Wilamowitzot ez a veszély nem fenyegette. 1883-ban hét és fél évi greifswaldi működés után a legtekintélyesebb német egyetemek egyikére, Göttingába hívják, ahol ugyanez év őszén megkezdí működését. Házat vásárol, melynek zászlórúdjára büszkén röpül fel a fekete-fehér porosz lobogó a sárga-fehér hannoveranus-velfek nem nagy öröme. Csakhamar otthonosan érzi magát az új környezetben, amit a középnémet tájék bája is megkönnyített. A hivatali kötelességek súlyosak voltak: az agastyán Sauppe és a beteges Karl Dilthey mellett ő viselte főkép a terhüket. Két négyórás kollégium, szeminárium és prozszeminárium erős próbára tették munkabírását. De azért teljesen meg van elégedve helyzetével s Heidelberg és

Strassburg, utóbb Bonn is, ahova hívták, egymásután kapják a kosarakat. Mikor azután Fr. Leo meghívásával a classica philologia sorsa latin vonatkozásaiban is biztosítva van, végre alkalma van 1890-ben újra Görögországba utazni, ahonnan visszatérve újult erővel lát a munkához. Az ő nevéhez fűződik a göttingai tudós társaság újjászervezése; s a német akadémiák szövetségének megalkotásában is tevékeny része volt.

A göttingai évek alatt már teljes erejében bontakozik ki Wilamowitz tudományos egyénisége. Rövidebb értekezések mellett, amilyenek »Die Bühne des Aischylos«, »Die erste Rede des Antiphon«, »Über die Hekale des Kallimachos«, egymást követik könyvei, melyek sorában első, 1884-ből, a *Homerische Untersuchungen*, első részében az Odysseának Kirchhoff szellemében való analizise, második felében állásfoglalás a homerosi problémákkal szemben és »Rückblick und Ausblick« címen e problémák »szellemtörténete«. Az *Isylos von Epidauros* egy K. e. III. századbeli márványtáblán álló költeményeknek tárgyalása előbb nyelvi és verstani szempontból, majd a történelmi és vallástörténelmi tanulságok mélytávtatú megrajzolásával. 1889-ben jelenik meg *Euripides Herakles*-e, melynek második kötete a dráma szövegét, fordítását és a kommentárt adja, első kötete *Einleitung in die attische Tragödie* címmel Wilamowitznak talán legtöbbet emlegetett, a szaktudomány körén túl is leginkább ismert és értékelt munkája. A görög tragédia lényegét nem az aristotelesi definíció vagy általános esztetikai megfontolások alapján, hanem a maga történelmileg adott föltételeiből meghatározni: ez volt a szerző célja. Amit itt a tragédia eredetéről és fejlődéséről, a Dionysos-tisztelethez, a dithyramboshoz és a hősmondához való viszonyáról az irodalomtörténeti távlat teljes feltárásával irodalmi és művészeti emlékek alapján élettéljes képbe foglal össze, annak főbb vonásai már régóta átmentek a tudományos köztudatba. 1891-ben adja ki Kaibellel együtt a nemrég fölfedezett aristotelesi *Politeia Athenaiou*-t s két évvel rá jelenik meg egyik legérettebb és legtartalmasabb műve: *Aristoteles und Athen* két kötetben, melyek közül az

első az aristotelesi munka elemzését adja, a második vele kapcsolatos alkotmánytörténeti és irodalomtörténeti kérdésekről szóló tanulmányokat.

A göttingai évekre következik egyetemi tanárságának harmadik, leghosszabb időszaka, az 1897-től haláláig tartó berlini működése. A vidéki város ihletes csöndjéből a világváros forgatagába kerül, hogy ott, tudományának egyik exponált őrhelyén, nemzetközi viszonylatban is méltó képviselője legyen az akkor kétségtelenül német vezetés alatt álló classica philológiának. Berlinben egyre növekedő számban keresik fel külföldi hallgatók és a berlini Wilamowitz képe számos honfitársunk emlékében is él. Aki a század elején járt ott, nap-nap után láthatta őt westendi házából kerékpáron bejárni az egyetemre, láthatta, hogy az ötvenéves, galambősz férfi egy húsz éves ifjú élénkségével ront be a terembe és pattan fel a katedrára. Háromféle előadást szokott tartani: publicumot nagy közönség részére, többnyire százakra menő hallgatóság előtt heti 2 órában, tudományos kollégiumot heti 4 órában és szemináriumot heti 1 vagy 2 órában. A publicumok hallgatóságát teljesen lebilincselte ékesszólásával, ha szabad ezt a kevésbé megfelelő kifejezést használnom előadásának varázsáról, amely élénk színeivel, meglepő fordulataival kereste ugyan a hatást, de minden banális retorikától távol maradt; a hallgató érezte, hogy itt a gondolatok a lélek mélyéből törnek elő s teljes erejével küzd értük az, aki őket a fölszínre hozza. Ezzel szemben tudományos kollégiumai az előadás külső alakját tekintve teljesen formátlanok voltak: bennük kizárólag a tartalommal kívánt hatni, a tudományos megismerést in statu nascendi bemutatni, problémákat éreztetni, megoldásokat megkísérelni, tévedéseket (sokszor sajátmagának egykori balfogásait) megcáfolni. A tárgyalás menetének ugyanez a szabadsága és mozgékonyága jellemezte szemináriumi óráit is, ahol készséggel szállott vitába kezdővel, haladóval, jóságos humorral vagy éles gúnnyal, ahogy a helyzet kívánta. Ezt az egyetemi tanítást tekintette mindig főhivatásának és első kötelességének. »Németországban — úgy mond — az ember csak másodsorban tudós; elsősorban

professzor« és »a Phaidros óta tudjuk, hogy a könyv silány jószág az élő kutatáshoz képest, s remélhetőleg okosabbak vagyunk előadásainkban, mint könyveinkben.« S ha mármost végig nézzük műveinek 1868—1929-ig terjedő jegyzékét, a 763 darab könyvet, értekezést, bírálatot, alkalmi iratot, akkor sejtelmünk lehet annak a tudós életnek méreteiről, amelynek parergonjai ilyen arányúak.

Berlini működését az Institut für Altertumskunde szervezésével kezdi, melynek kitűnő könyvtára a klasszikus ókortudomány egész körére kiterjedt, s amely kezdetben a filológiát és ó-kori történelmet, később, mikor új elhelyezést nyert, az archaeológiát is kebelébe fogadta. Itt tartotta gyakorlatait, az u. n. Proseminar-t, melynek kezdetben ő és H. Diels voltak vezetői, kikhez azután R. Heinze, majd E. Norden járultak, s amely nemcsak a kezdőket, hanem lassankint a hallgatók túlnyomó többségét magához vonzotta, úgy hogy Kirchhoff és Vahlen szemináriuma valósággal elnéptelenedett.

A berlini időszak háború előtti felének irodalmi terméséből kiemeljük *Timotheos* Perzsáinak, a görög *bukolikusok*-nak, *epikusok és elégiaköltők* papyrustöredékeinek, *Aischylos* tragédiáinak szövegkiadásait, a görög *lyrikusok és bukolikusok szövegtörténetéről* szóló nagy tanulmányait, a *Sappho u. Simonides* c. kötetét s a Hinneberg-féle Kultur der Gegenwart c. vállalat számára írt *ókori görög irodalom történetét* és a *görög államról és társadalomról* szóló kötetét. Ezek mellett az önállóan megjelent munkák mellett a rövidebb értekezések egész sorát teszi közzé a *Hermes*-ben, s 1899 óta, amikor a berlini akadémia tagjai közé választja, főleg az akadémia évkönyveiben. Nemsokára átveszi ugyancsak az akadémia megbízásából a görög feliratok gyűjteményének szerkesztését s tagja a görög egyházi írók és a görög orvosok kiadóbizottságának is.

A háború kitörése a tudományos életet is alapjában megrendítette. A fiatalabb nemzedék a zászlók alá siet, a 66 éves Wilamowitz a szószekekről buzdítja nemzetét s maga helyett két fiát küldi a harctérre, az egyiket, Tychót, a halálba. Nemsokára a fiút, de élete munkájának folytatóját is

gyászolhatta benne, akinek postumus műve reményteljes ígéret helyett csak fájó emléket jelentett az apának. Az ő emlékének ajánlja Homerosról szóló főmunkáját: *Die Ilias und Homer*. De egyéb súlyos veszteségek is érik őt és a tudományt: szemináriumának utolsó évjáratából senki sem tér vissza élve a háborúból és sok idősebb tanítványa és munkatársa is ott hagyta életét a harcmezőn. De mindez nem törte meg, sőt fokozta munkaerejét, mert épp oly jól akarta a maga dolgát végezni, mint azok, akiknek soraiban már nem állhatott. Még a háború szomorú vége sem sujtotta le annyira, mint a belső katasztrófa, a német lélek összeomlása. »Meg kellett érnem nemzetem öngyilkosságát, öncsonkítását — die Selbstentmannung meines Volkes«. Úgy érezte, hogy ebben az új világban nincs mit keresnie s hogy napjai meg vannak számlálva. De a moirák más sorsot szántak neki, s a háború utolsó napjaiban elkészült két kötetes *Platon*-ja nem lett a hatyúdala. Már 1921-ben újabb nagy munkája jelenik meg, a *Griechische Verkunst*, mellyel régi tartozást akart törleszteni, továbbá a Gercke-Norden kézikönyve számára írt *filológia-története*, melynek 80 lapja legmélyebb, leggazdagabb tartalmú írásai közé tartozik. A következő években egymást követik nagyobb munkái: a *Pindaros*, a *görög tragédia-fordítások* IV. kötete, a *Hellenische Dichtung* két kötete, a kommentáros kiadások egész sora: *Menandros*, *Euripides*, *Aristophanes* egy-egy darabja, *Hesiodos* Erga-ja. Bizonyára ritka, szinte páratlan jelenség az élete 80. évéhez közeledő aggastyánnak ez a termékenysége, s milyen kicsinyes lélek nyilatkozik meg egy kikoszorozott amerikai cseretanár megjegyzésében, hogy e munkákban bizonyára régi előadásait teszi közzé. Ilyet csak az állíthat, aki soha egy egyetemi előadását sem hallotta. Az örökké ifjú lélek diadala volt ez a vénülő test fölött, a halhatatlanság előre vetett sugára. Földi pályája emlékeiből az *Erinnerungen* c. könyvében búcsúzik s végül a *Der Glaube der Hellenen* két kötetében az istenség felé forduló tekintettel lépi át az örökkévalóság küszöbét.

Wilamowitz egyénisége, helye és jelentősége tudományunk történetében éles körvonalakban lép a filológia történetírója elé. Két irányzat, két filológiai iskola találkozik és forr össze benne: az egyik, melynek távoli őstét Josephus Justus Scaligerben kereshetjük és amely a múlt század elején Németországban A. Boeckh, O. Müller, Fr. G. Welcker működésében éri el teljességét, amelyet jobb kifejezés híjján tárgyi filológiának nevezhetünk, — s a másik, amelynek R. Bentley az archeosa, a szövegkritikai irányzat, amelynek a XIX. században G. Hermann nyomdokaiban haladva K. Lachmann, Fr. Ritschl, M. Haupt, a hollandus Cobet, a dán N. Madvig a képviselői. A két irány követői sokszor éles harcot vívtak egymással, amelyben mintha a fegyelmezettebb szövegkritikus iskolának kedvezett volna jobban a szerencse. Az irodalmi hagyomány állapota, a hagyományozás módja tényleg megkívánja e téren a legkörülményesebb, legóvatosabb ténymegállapítást, sőt szükség esetén a hagyomány bátor és biztoskezü kiegészítését vagy kiigazítását is. A divinatorius kritika a maga újjáteremtő munkájának gyönyörűségétől megittasodva, hajlandó volt minden tárgyi tudást a maga függelékének tekinteni s legjobb esetben egy szövegkritikai kommentár ráncái közé rejteni, mint Lachmann Lucretiusa az epikurosi filozófiát; mintha az ó-korról való minden ismeretünk csak arra volna jó, hogy segítségével szövegeket emendáljunk. Ez az irány volt az, amely — Wilamowitz-cal szólva — úgy adta ki a könyveket, mintha nem is volna tartalmuk. Másfelől bizonyos, hogy a másik iskola hívei, kik tárgyi érdeklődéstől vezetve kutattak a klasszikus ó-kor különböző területein, szövegkritikai érzék és iskolázottság nélkül akárhányszor bizonytalanul tapogatóztak vagy csalóka lidércfény után indultak, mindenesetre azonban tompa szerszámmal vájták a földet. Szövegkritikát Boeckh is üzött Pindarosában, Jahn is kiadásaiban, de inkább kötelességből; itt idegen területen mozognak, akárcsak a szövegkritikus Madvig, mikor késő öregségében könyvet ír a római birodalom alkotmányáról és közigazgatásáról. Wilamowitz Jahn iskolájából jön, a tartalom, a lélek érdekli első sorban, de amel-

lett Isten kegyelméből való szövegkritikus is, akár a másik tanítója, M. Haupt. Példájával bizonyította be, hogy az iskolák ellentétei az emberek gyarlóságából folynak, nem a dolog természetéből, mikor szó és gondolat, forma és tartalom fölött való tökéletes uralmáról tesz tanúságot; e tekintetben csak egy előde és mintaképe lehetett: Th. Mommsen.

Tekintete mindig a görög-római ó-kor egészére irányul. A filológia *egy*, miként tárgya, az élet. »A filológia feladata — úgymond — ezt az elmúlt életet a tudomány ereje által föltámasztani, a költő énekét, a bölcselő és a törvényhozó gondolatait, a templom szentségét s a hívők és hitetlenek érzelmeit, a vásár és a kikötő tarka forgalmát, a földet, a tengert s az embereket munkájuk és szórakozásaik közeplette.« A műveltség folytonossága nem szakad meg, mikor a politikai hatalom Róma kezébe kerül, s a görög-latin kultúra egysége nem bomlik föl, amíg a birodalom egysége fönnáll. A classica philologia szétszakítása latin és görög-filológiára ennélfogva tudománytalan törekvés, de káros a disciplinákra való feldarabolása is; csak az emberi munkaerő fogyatékosága mentheti ezt, de a specialistának is mindig szem előtt kell tartania a tudomány egészét. Különösen az archaeológiában látta fájdalommal, hogy az mindinkább művészettörténetté, formák történetévé szűkül s nem törődik a tartalommal, amelyet a művész ki akar fejezni, pedig a műemlékek világában is fő a szellem, amely bennök megnyilatkozik.

De nemcsak a tudomány tárgya egységes és oszthatatlan, hanem, miként Wilamowitz példája mutatja, a kutató tudósnak is egész lelkét, egész erejét, minden műveltségi tartalékát latba kell vetnie, ha eredményt akar elérni. Itt nem elég a technikai fogások elsajátítása, a módszer, az egyes filológiai iskoláktól magasztalt »via ac ratio« birtoka, itt egész emberre van szükség. Firenze épületei és műkinccsei, Dino Compagni és Machiavelli, Dante és Boccaccio egyfelől, Pompei romjai, falfestményei, az alexandriai költők másfelől segítették Wilamowitzot a hellenizmus megértéséhez s ott vannak mind láthatatlan segítőtársak gya-

nánt, mikor Olaszországból hazatérve előadást hirdet — a görög epigramma történetéről. Mikor lóháton útban van Attikából Beóciába, a Kithaironon átlovagolva a helyszínen ismeri föl Sophokles Oidipus Királya egy sorában a szövegromlást s mindjárt ott helyben, nyeregben ülve ki is javítja. Valóban kissé szokatlan »via ac ratio«, amelynek eredményei nehezen találunk megértésre azoknál, akiknek jellemzésül szájukba adja szellemi ősüknek, Faust Wagnerének szavait: »Ich sehe nichts als einen schwarzen Pudel, es wird bei Euch wohl Augentäuschung sein«.

Ha a filológia egész embert kíván, akkor a tudós nagysága sokszor az ember nagyságán alapul. Wilamowitzban is így volt. Nem akarom a lelki, az intellektuális nagyság meghatározását megpróbálni, de talán szabad megkockáztatni azt az állítást, hogy az az ítélkezés szempontjának olyan emelkedettsége, amely magasabb egységbe tudja foglalni azokat az ellentéteket, melyek az átlagember előtt kibékíthetetleneknek látszanak. Erősen hazafias, nemzeti érzésű szinte a partikularizmusig, mikor porosz voltát minduntalan hangoztatja szászokkal, hannoveranusokkal, délnémetekkel szemben; mikor lelkében újjongó visszhang kél Kleist Prinz von Homburgja olvasásakor: »In den Staub mit allen Feinden Brandenburgs!«: mégis a leghatározottabban elítéli a német kormánynak oktalan és kegyetlen politikáját a lengyelekkel és dánokkal szemben, s van szíve ahhoz, hogy a Rajnán túlra az »ősi ellenség« felé tekintve megismételje a goethei szavakat: »Hogyan gyűlölhetném azt, kinek műveltségem annyit köszön«. Nemzeti érzés és nemzetfölötti humanizmus nem ellentétek, bármit mondjanak is azok, akik — az ő szavaival szólva — az újságokat írják és olvassák.

De más ellentétek is békés harmóniában élnek lelkében, amilyenek a vallásos érzés és a racionalizmus. Gyermekkora vallásos élményekben szegény volt s alapjában arra szorított, amit édesanyjától a mindenható, jóságos égi atyáról hallott, a lelkészt, aki megkeresztelte, később a vallásos szertartás durva profanálása miatt elbocsátották, a censzthovai csodatévő madonna pedig, akihez lengyel dajkája

imádkozott, neki, a protestánsnak, nem nyujthatott semmit, s különben is csak lengyelül értett. Világnézet dolgában — mint maga írja — Lessing volt a vezetője. De a racionalizmus választóvize nem marta ki lelkéből a vallásos élmény megértésének képességét. Dante és Giotto, a pisai Campo Santo freskói, elsősorban pedig a nagy görög költők éreztették vele a vallásos érzélem erejét. A vallás megértése — írja egy fiatalkori értekezésében — föltétele minden hellén költészet, művelődés és történelem megértésének, mert ők a legistenfélőbb nép. De az olyan megértést, amely nagy részben az érzelmen nyugszik, nem lehet teljesen fogalmi alapon kifejezni. A hellén istenek is csak szívünkön át szólnak hozzánk». »Ha Beloch magyarázza Pindarost — mondta egyik előadásában — akkor a költő és közönsége, a dór nemesek, mind csupa tökfilkó, mert nem érti meg vallásos lelküket, élő hitüket; minden élő hit pedig szent legyen előttünk.«

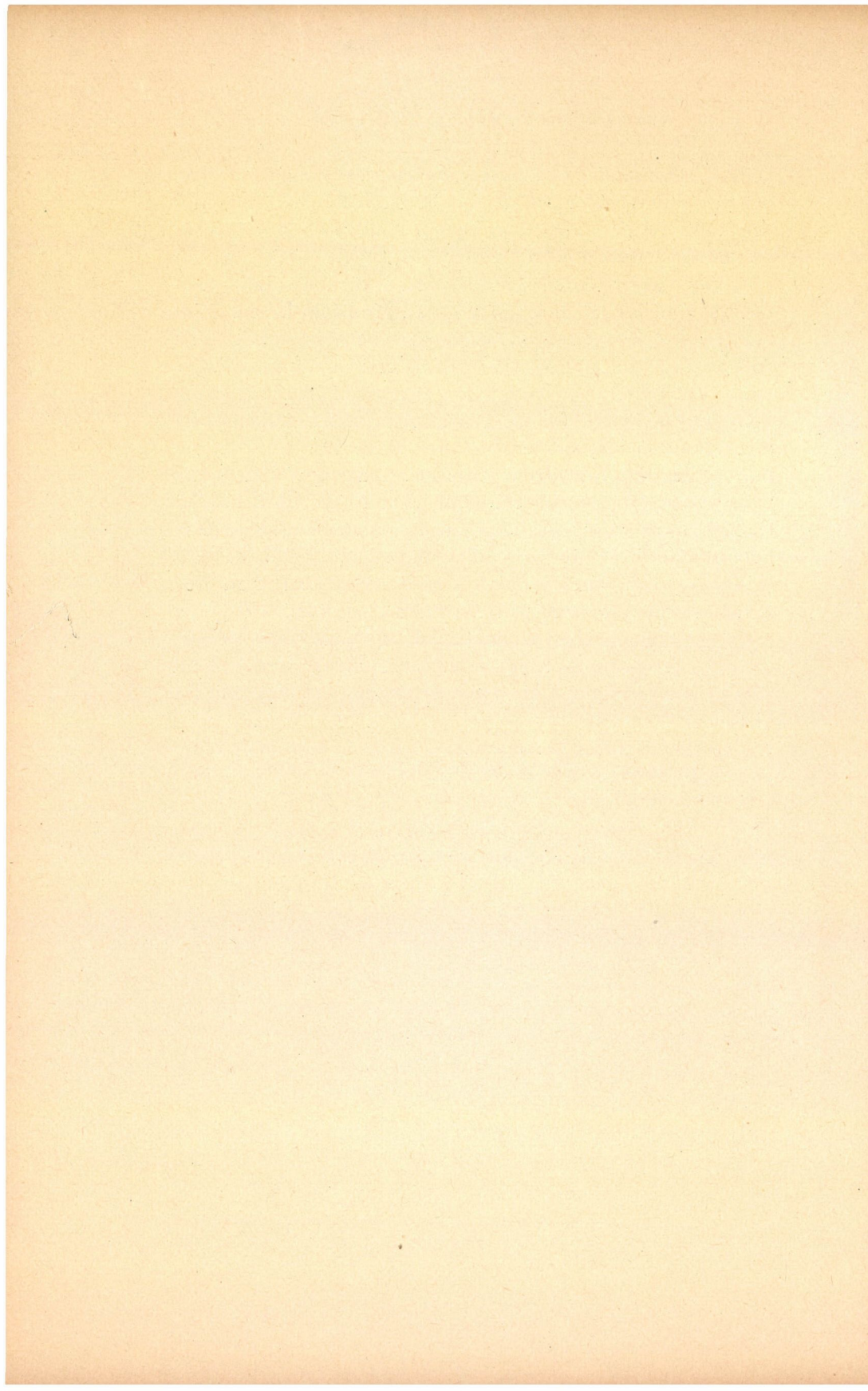
Wilamowitz számára a hellénség nemcsak a tudományos kutatás objektuma volt, hanem olyan eleven erő, amelyben nemzetét részesíteni szent kötelességének tartotta. Ezt a célt szolgálja fordítói működése, melynek elveiről Euripides Hippolytosának bevezetésében tárgyal. Wilamowitz vezető elve nem a primitív értelemben vett szövegű fordítás, nem szavak vagy mondatok fotografusa, reprodukálója akar lenni, hanem a szellem átültetője, amely magának új testet teremt. Amilyen hatással volt az eredeti mű a maga korának közönségére, olyant kell bennünk előidézni a fordításnak. A jó fordítás tehát lélekvándorlás, metempsychosis.

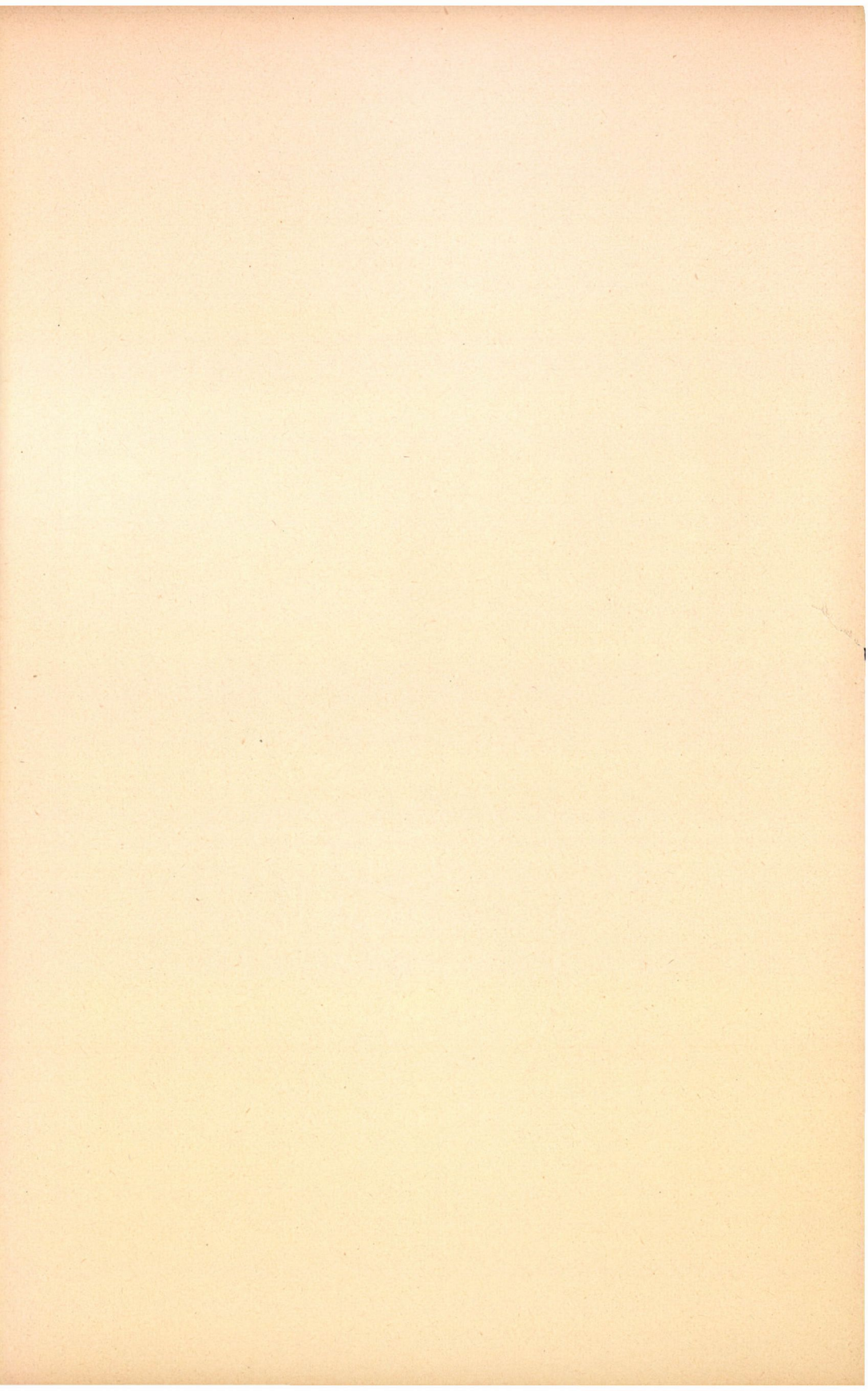
Mikor a múlt század végén a német középiskolában a klasszikus nyelvek helyzete veszélyeztetve látszott, Wilamowitzot is ott találjuk a védők sorában. Az a német gimnázium, amely tantervében szinte félelmetes egyoldalúsággal helyezte előtérbe a két klasszikus nyelvet, nevelte a XX. század elejéig majdnem kizárólag, azontúl nagy részben a főiskolák számára azokat a nemzedékeket, amelyek hazájukat nemcsak a szellemi élet, hanem a technika terén is oly hatalommá tették, melynek letörésére két kontinensnek

kellett összefognia. Olyan teljesítmény ez a nevelés történetében, amelyhez hasonlót semmiféle iskolatípus fölmutatni nem tud. »Németország nem is tudja, mit köszön a klasszikus oktatásnak«, mondja O. Spengler. Wilamowitz nagyon is tudta; s azért teljes erejével lépett a küzdők sorába nemcsak a zöld asztalnál elmondott beszédeivel, hanem mint tankönyvíró is »görög olvasókönyv«-ével, amelynek célja volt a görög nyelvet a maga világnyelvi mivoltában bemutatni, szemléltetni a tanulóval, »hogy minden tudomány Hellasból származik, matematika és technika, grammatika és orvostudomány, minden filozófia, a szentírás és a kereszténység legrégebbi irodalmi emlékei«. Csak egy Wilamowitz vállalkozhatott hasonló feladatra, mert tökéletlenül kiadott és hiányosan vagy egyáltalán nem kommentált szövegeket kellett kiadni és magyarázni s az anyag kiválogatásánál óriási irodalmat áttekinteni. A könyv hatása nem felelt meg a várakozásnak, aminek oka elsősorban a céhbéli pedagógia maradiságában keresendő, melyet az a humanizmus és historizmus jelszavainak ellentéte mögé rejtett, amit a mindent jobban tudó epigonok siettek még inkább kiélezni. Mintha kizárólag esztetikai alapon lehetne és kellene humanizmust, embernevelést űzni! Wilamowitz nem a humanizmust historizálta, hanem a historizmust humanizálta. Nála igazán »minden istennel van tele«. Élete munkája új értékeket tárt föl a classica philologia kincsesháza számára, s mint-hogy ennek kulcsait egyedül a filológus őrzi, bizakodó jóslata szerint a világnak szüksége lesz a filológusra örök időkre!

Pápa, 1933. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)